

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษากระบวนการจัดেলাทางสังคมและพัฒนาบุคลากรของวัดพระธรรมกาย ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ จำเป็นต้องอาศัยแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในการศึกษา โดยผู้วิจัยจะนำเสนอ ดังนี้

2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

2.2 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยศึกษากระบวนการจัดেলাทางสังคมและพัฒนาบุคลากร โดยใช้แนวคิดและทฤษฎีดังต่อไปนี้

1. แนวคิดการจัดেলাทางสังคม (Socialization)

2. แนวคิดการพัฒนาบุคลากร (Personal Development)

1. แนวคิดการจัดেলাทางสังคม (Socialization)

เพื่อให้การศึกษาแนวคิดการจัดেলাทางสังคม สามารถนำมาเป็นกรอบทฤษฎีในการศึกษา ผู้วิจัยจึงเริ่มศึกษา ดังนี้

1.1 การจัดেলাทางสังคมคืออะไร

1.2 ความหมายของการจัดেলাทางสังคมตามรูปศัพท์

1.3 วัตถุประสงค์ของการจัดেলাทางสังคม

1.4 การจัดেলাทางสังคม 2 ระดับ

1.5 แนวคิดของกระบวนการจัดেলাทางสังคมใหม่

1.5.1 ลักษณะสถาบันเบ็ดเสร็จ ในการจัดেলাทางสังคมใหม่

1.5.2 กระบวนการปรับเปลี่ยนตัวตนของปัจเจกบุคคลเพื่อเข้าสู่มาตรฐานของสถาบันเบ็ดเสร็จ

1.1 การขัดเกลาทางสังคมคืออะไร

เพื่อให้เข้าใจกลไกในการขัดเกลาทางสังคม ที่มีผลต่อสังคมและปัจเจกบุคคล บรูมและซีลส์นิก (Broom and Selznick) ได้อธิบายการขัดเกลาทางสังคมไว้ว่า

“เมื่อพิจารณาจากด้านสังคม การขัดเกลาทางสังคม คือกระบวนการที่ทำให้ปัจเจกบุคคลใหม่สามารถใช้วิถีชีวิต และเรียนรู้ประเพณีและวัฒนธรรม การขัดเกลาทางสังคมจะเริ่มตั้งแต่แรกเกิด จนตลอดชีวิต เมื่อปัจเจกบุคคลต้องเข้าไปเป็นสมาชิกของสังคมใหม่เขาจะต้องเรียนรู้กฎเกณฑ์ และคุณค่าของสังคมนั้น

เมื่อพิจารณาจากด้านปัจเจกบุคคล การขัดเกลาทางสังคม คือกระบวนการที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นผู้มีความเป็นมนุษย์ที่ควบคุมพฤติกรรมตนเองได้ และมีการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นตามวัฒนธรรม มีลักษณะอัตลักษณ์ของตนเอง มีความคิด ค่านิยม และอุดมคติ ภายใต้อสภาพแวดล้อมของสังคม ตลอดถึงการตระหนักรู้ในการกระทำต่าง ๆ”¹

ในการเข้าเป็นสมาชิกในกลุ่มสังคมต่าง ๆ ของสังคม บุคคลจะต้องผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ที่จะทำให้บุคคลเรียนรู้กฎเกณฑ์ คุณค่า ระเบียบแบบแผน วัฒนธรรม ขององค์กรหรือกลุ่มทางสังคมนั้น ๆ กระบวนการขัดเกลาจึงช่วยให้บุคคลสามารถปรับตัวให้เข้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มที่ตนเข้าไปเป็นสมาชิก นอกจากนั้นยังรับเอาวิถีชีวิต และคุณค่าของกลุ่มเข้ามาไว้ในตน ทำให้บุคคลสามารถมีความนึกคิด การปฏิบัติ ตามระเบียบ หรือความเหมาะสมของกลุ่มนั้น ๆ ก่อให้เกิดเป็นอัตลักษณ์ และบุคลิกภาพที่สอดคล้องกับกลุ่มนั้น ๆ

1.2 ความหมายของการขัดเกลาทางสังคมตามรูปศัพท์

คำว่า “socialization” พจนานุกรมสังคมวิทยา (Dictionary of Sociology) ได้ให้ความหมายคือ กระบวนการเรียนรู้ระยะยาวของมนุษย์ที่จะทำให้บุคคลได้เรียนรู้ถึงค่านิยมที่สำคัญของสังคม ตลอดจนรูปแบบสัญลักษณ์ในระบบสังคม ซึ่งบุคคลนั้น ๆ เข้าร่วมอยู่และนำมาใช้เป็นบทบาทในการแสดงออก²

¹ Broom and Selznick, “Socialization,” in *Sociology: a text with adapted readings*, 5nd ed. Harper International (New York: Harper and Row Publishers, 1973), p.91.

² Mitchell, G Duncan, *A Dictionary of Sociology*, (Chicago: Aldine, 1968), p.170.

การจัดেলাทางสังคม จึงหมายถึงกระบวนการในการถ่ายทอดการเรียนรู้วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม ทักษะคติ กฎเกณฑ์ ความประพฤติ ตลอดจนรูปแบบสัญลักษณ์ในระบบสังคม ซึ่งบุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่ โดยบุคคลเลือกรับไว้มาเป็นของตน และปฏิบัติตาม จนเป็นอัตลักษณ์ ของตน และแสดงออกตามบทบาทที่เป็นสมาชิกในสังคม หรือในหมู่คณะนั้น ๆ กระบวนการจัด เลาทางสังคมมีการถ่ายทอด และเรียนรู้ จากสมาชิกรุ่นหนึ่งไปสู่สมาชิกรุ่นต่อไป ส่งผลให้สมาชิก ในสังคม หรือในหมู่คณะนั้นมีอัตลักษณ์ตามแนวทางที่สังคม หรือกลุ่มนั้นต้องการ

1.3 วัตถุประสงค์ของการจัดেলাทางสังคม

เมื่อพิจารณาจากคำนิยามของ “การจัดেলাทางสังคม” พบว่าการจัดেলাทางสังคมมุ่งวัตถุประสงค์ ไปที่ปัจเจกบุคคลเพื่อให้อยู่ในสังคมได้อย่างเหมาะสม ดังที่ ซิลส์นิก (Selznick)³ ได้ กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการจัดেলাทางสังคม คือ

1. การจัดেলাทางสังคมทำให้เกิดการปลูกฝังระเบียบวินัยพื้นฐาน (Basic Discipline) แก่ บุคคล ซึ่งเป็นระเบียบวินัยพื้นฐานของมนุษย์ในการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคม หรือกลุ่มที่ได้กำหนดไว้
2. การจัดেলাทางสังคมปลูกฝังความมุ่งหวังหรือความทะเยอทะยาน (Aspiration) ซึ่งทำให้บุคคลเกิดกำลังใจในการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ ระเบียบวินัย และส่งผลไปสู่เป้าหมายที่บุคคลต้องการ
3. การจัดেলাทางสังคมสร้างอัตลักษณ์ (Identities) ของปัจเจกบุคคล เมื่อบุคคลยอมรับ คุณค่า กฎเกณฑ์ของกลุ่ม ปรับความต้องการในการกระทำของตนเองให้เข้ากับกลุ่มจึง กลายเป็นอัตลักษณ์ของบุคคล ซึ่งมีลักษณะและบุคลิกภาพเฉพาะตน
4. การจัดেলাทางสังคมสอนให้บุคคลรู้จักบทบาททางสังคม (Social Roles) และเสริม สร้างทัศนคติ (Supporting Attitudes)

³ Broom and Selznick, Ibid, pp.94-95.

ระเบียบวินัยพื้นฐาน ความมุ่งมั่น อุดมการณ์ และบทบาททางสังคม ทั้ง 4 ด้านนี้มีความเกี่ยวข้องกันอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของความเป็นพระในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก มีลักษณะการปฏิบัติที่อยู่บนพื้นฐานของการมุ่งมั่นในเป้าหมาย, ความมั่นคงในอารมณ์ที่อยู่ในวินัย, การประพฤติพรหมจรรย์, มีอัครลักษณะของพระ และการแสดงบทบาทในหน้าที่ของพระ คือจะมีความเคารพในผู้ที่สูงกว่า มีความเมตตาและกรุณาต่อผู้อื่น

ฉะนั้นการขัดเกลาทางสังคมจึงเชื่อมโยงไปสู่บทบาททางสังคม หรือหน้าที่ คือไม่เพียงแต่จะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่สังคมกำหนด แต่ยังมีการแสดงออกในด้านการกระทำและในด้านอารมณ์ตามการรับรู้ที่เหมาะสมกับที่ได้รับบทบาททางสังคมอีกด้วย

5. การขัดเกลาทางสังคมสอนให้เกิดทักษะ (Skills) เพื่อการดำรงอยู่ได้อย่างเหมาะสมในสังคม เป็นการถ่ายทอด เรียนรู้ ทักษะให้เกิดขึ้นเพื่อการประกอบอาชีพให้ได้

1.4 การขัดเกลาทางสังคมมี 2 ระดับ

การขัดเกลาทางสังคมมี 2 ระดับ* คือระดับปฐมภูมิ (Primary socialization) เป็นกระบวนการขัดเกลาซึ่งเกิดขึ้นในวัยเด็ก โดยครอบครัวทำหน้าที่ขัดเกลา ส่วนในระดับทุติยภูมิ (Secondary socialization) เป็นกระบวนการขัดเกลาที่เกิดขึ้นหลังจากบุคคลผ่านพ้นการขัดเกลาในระดับปฐมภูมิแล้ว เมื่อบุคคลเข้าไปสู่สังคมใหม่ เข้าไปเป็นสมาชิกของกลุ่ม หรือองค์กรทางสังคมอื่น ๆ นอกเหนือไปจากครอบครัว บุคคลจะผ่านกระบวนการเข้าไปในระดับทุติยภูมิ เพื่อก้าวไปสู่สถานภาพใหม่ได้ทันที ในการวิจัยครั้งนี้จึงศึกษาการขัดเกลาทางสังคมในระดับทุติยภูมินี้เท่านั้น

วัดในฐานะสถาบันศาสนา ย่อมเป็นสถาบันหนึ่งที่เป็นตัวแทนของการขัดเกลาทางสังคม ดังที่ สุพัตรา สุภาพ ได้กล่าวถึงตัวแทนที่ทำหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคม ซึ่งมีอยู่ 6 กลุ่ม คือ ครอบครัว, กลุ่มเพื่อน, โรงเรียน, กลุ่มอาชีพ, สื่อมวลชน และตัวแทนศาสนา

ในการทำหน้าที่ขัดเกลาของสถาบันศาสนา “ศาสนามีส่วนสร้างเจตคติที่ดี ช่วยให้บุคคลเข้าใจความจริงแห่งชีวิต และสามารถระงับความตึงเครียดหรือขจัดความฟุ้งซ่าน หรือทุกข์ได้” ซึ่ง

* Landis, 1992, pp. 41-42 อ้างในพระมหาสุช สุวีโร, “ความสนใจต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ศึกษาระดับพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาสังคมวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), หน้า 29.

¹สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 42-43.

ตัวแทนศาสนาได้แก่ วัด พระ นักบวช ผู้เผยแพร่วิทยาการ พยายามจะช่วยขัดเกลาให้บุคคลได้เป็นไปตามครรลองที่มุ่งหมายไว้

แนวความคิดของศาสนาจึงเป็นพลังให้บุคคลยอมรับหรือไม่ยอมรับสิ่งต่าง ๆ ฉะนั้นคุณค่าหรือสิ่งที่มาจากศาสนาจึงเป็นเสมือนเครื่องถ่วงกรองความรู้สึกของบุคคล โดยเฉพาะ วัดจึงมีอิทธิพลต่อบุคคลไม่น้อย ถ้าบุคคลใกล้ชิดมากเท่าไร ก็จะได้รับเจตคติและแนวความคิดมากขึ้นเท่านั้น วัดและพระสงฆ์จึงช่วยขัดเกลาแนวความคิดพฤติกรรมบุคคล และการที่บุคคลจะคิดว่าสิ่งใดถูกหรือผิดเกิดจากความเชื่อในศาสนาที่ตนยึดถือ และสิ่งนี้เองเป็นอิทธิพลทางจิตวิทยาซึ่งได้ช่วยสร้างบุคลิกภาพของบุคคล”⁵

การขัดเกลาทางสังคมของวัด ในฐานะสถาบันศาสนา

ในส่วนของวัดซึ่งจัดเป็นสถาบันทางศาสนา การที่บุคคลภายนอกจะเข้าไปเป็นสมาชิกของวัด จำเป็นต้องผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เพื่อความเป็นพระสงฆ์ สามเณร อุบาสก หรืออุบาสิกา วัดจึงมีวินัยให้บุคคลากรแต่ละกลุ่มมีหลักปฏิบัติเป็นพื้นฐาน เช่น การปฏิบัติด้านศีล พระภิกษุปฏิบัติ ศีล 227 ข้อ สามเณรปฏิบัติ ศีล 10 ข้อ อุบาสก หรืออุบาสิกา ปฏิบัติศีล 5 หรือศีล 8 นอกเหนือจากการเรียนรู้พระวินัย และปฏิบัติวินัยตามแต่ละสถานภาพแล้ว ยังมีกฎเกณฑ์ ระเบียบ กิจวัตร กิจกรรม ตลอดจนบทบาทที่เหมาะสมที่มีลักษณะเฉพาะในการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ และมีทักษะเฉพาะในการทำหน้าที่ในวัดอีกด้วย ดังนั้นวัดจำเป็นต้องมีกระบวนการขัดเกลาสำหรับบุคคลากรใหม่ เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขในสังคมของวัด การขัดเกลาทางสังคมของวัดจึงเป็นการขัดเกลาในระดับทุติยภูมิ (Secondary socialization) หรือเป็นการขัดเกลาในวัยผู้ใหญ่ (Adult socialization)

1.5 แนวคิดของกระบวนการขัดเกลาทางสังคมใหม่ (Resocialization)

กระบวนการขัดเกลาทางสังคมใหม่ มีแนวคิดดังที่ซิลสันนิค กล่าวว่า

“ในช่วงชีวิตของมนุษย์โดยธรรมชาติ มนุษย์จะเปลี่ยนทัศนคติ ค่านิยม และแนวความคิดของตนเมื่อได้รับบทบาทใหม่ หรือมีประสบการณ์ใหม่ ในวัยผู้ใหญ่การเปลี่ยนแปลงจะเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป และค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงบางส่วน อย่างต่อเนื่อง เรียกว่า การขัดเกลาอย่างต่อเนื่อง (Continuing socialization)

ส่วนกระบวนการการเปลี่ยนแปลงในระดับรากฐาน และเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน โดยเฉพาะจะต้องละเลิกวิถีชีวิตแบบเดิม เพื่อไปสู่วิถีชีวิตอีกแบบหนึ่งที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงนั้น

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

เรียกว่า การขัดเกลาทงสังคมใหม่ (Resocialization) ซึ่งเป็นกระบวนการขัดเกลามาใหม่ของบุคคลที่เข้าอยู่ในสถานันหรือองค์กรนั้น ๆ เรียกว่า “สถานันเบ็ดเสร็จ” (Total Institutions)

สถานันเบ็ดเสร็จ จะมีการกระทำร่วมกันแต่แยกความสัมพันธ์ออกจากสังคมภายนอก มีการจัดสถานที่ การกำหนดกฎเกณฑ์ให้ปฏิบัติกันภายใน มีการละทิ้งบทบาทเดิม และปรับเปลี่ยนตัวตน ซึ่งกอฟฟ์แมน (Goffman) จัดให้สถานันศาสนาหรือวัดอยู่ในประเภทสถานันเบ็ดเสร็จนี้ด้วย นอกเหนือจากสถานันอื่น ๆ เช่นสถานันสังคมสงเคราะห์บุคคลประเภทต่าง ๆ⁶

เนื่องจากลักษณะสถานันของวัดมีจุดมุ่งหมายอันเกิดจากการยินยอมพร้อมใจของสมาชิกที่เข้ามา กฎระเบียบต่าง ๆ อาศัยพระธรรมวินัยเป็นหลัก แตกต่างจากสถานันอื่น ๆ ที่การเข้ามาของสมาชิกด้วยความจำยอม, เข้ามาอยู่ด้วยความจำเป็น, ด้วยการบังคับหรือต่อต้าน การใช้โครงสร้างสถานันเบ็ดเสร็จเต็มรูปแบบ อาจจะทำให้การพิจารณาสถานันวัดไม่เด่นชัด งานวิจัยของพระมหาสุช สุวีโรจึง ใช้ทฤษฎี Total Institution ในการพิจารณาสถานันวัด จัดเป็น “สถานันกึ่งเบ็ดเสร็จ (Semi-total Institution)” เนื่องจากพระสงฆ์ หรือวัดไม่ได้ถูกปิดกั้นหรือถูกตัดขาดจากโลกภายนอกโดยสิ้นเชิง และมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในอำนาจการบังคับบัญชา แต่อยู่ในการปกครองดูแลของเจ้าอาวาสซึ่งมีพระวินัยให้ประพฤติและปฏิบัติตามเหมือนการปกครองตนเอง โดยให้เหมาะสมกับสมณเพศ ซึ่งมีอิสระ และยืดหยุ่นกว่า⁷

1.5.1 ลักษณะสถานันเบ็ดเสร็จ (Total Institution) ของกอฟฟ์แมน⁸

1. มีวิถีชีวิตอยู่ในสถานที่เดียวกัน ขึ้นตรงต่ออำนาจเดียวกัน
2. กิจกรรมประจำวันของสมาชิกถูกกำหนด โดยมีผู้มีอำนาจบังคับบัญชา ผู้ปฏิบัติต้องกระทำในสิ่งเดียวกัน เหมือนกัน และพร้อมเพรียงกัน
3. กิจกรรมแต่ละวัน จะเป็นไปตามที่กำหนดในตาราง มีผู้บังคับให้เป็นไปตามกำหนดเวลา
4. กิจกรรมแทบทุกกิจกรรมเป็นแบบบังคับให้กระทำ โดยมุ่งที่วัตถุประสงค์ของฝ่ายควบคุมเป็นหลัก

⁶ Broom and Selznick, “Socialization,” in *Sociology : A text with adapted reading*, p.101.

⁷ พระมหาสุช สุวีโร, “ความสนใจต่อการศึกษาระปรัชัทธิธรรมของพระสงฆ์ ศึกษากรณีพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), หน้า 30.

⁸ Erving Goffman, *Asylums* (Great Britain: Pelican books, 1968), pp.15-18.

นอกจากการจัดเกล้าทางสังคมใหม่ โดยสถาบันเบ็ดเสร็จ มีลักษณะพื้นฐานร่วมกัน 4 ประการแล้ว กอฟฟ์แมนยังเสนอหลักการปรับเปลี่ยนตัวตน เพื่อไปสู่มาตรฐานของสถาบันเบ็ดเสร็จ

1.5.2 กระบวนการปรับเปลี่ยนตัวตนของปัจเจกบุคคล เพื่อเข้าสู่มาตรฐานของสถาบันเบ็ดเสร็จ⁹ ดังนี้

1. การละทิ้งรูปแบบเดิมของตนเองในอดีต (Breaking with the past)
ในกระบวนการรับสมาชิกใหม่เข้ามา จะมีการปรับเปลี่ยนจากรูปแบบเดิม เช่น การเปลี่ยนยูนิฟอร์มเป็นแบบเดียวกัน, มีกฎเกณฑ์ และมีสถานที่พักใหม่
2. กระบวนการรับคนเข้าสถาบัน (People processing) ได้แก่ต้องมีการกรอกประวัติ ตรวจร่างกาย ช่างน้ำหนัก ให้รหัสบุคคล หรือบางกรณีอาจต้องตัดผม เป็นการรับสมาชิกใหม่ เพื่อให้พร้อมในความเป็นอยู่ ในการทำงาน
3. การทดสอบการเชื่อฟัง (The obedience Test) มีการทดสอบการเชื่อฟัง หรือทดสอบความตั้งใจของเราว่าหากมีคำพูด หรือเหตุการณ์ที่ไม่น่าพอใจเรายังรักษาความตั้งใจเดิมของเราได้หรือไม่
4. การทำอุปกรณของใช้ให้เป็นแบบเดียวกัน (Standard Issues) ได้แก่ การมีเครื่องแบบเหมือนกัน เป็นมาตรฐานเดียวกัน พูดจาคล้ายกัน และนอกจากนี้ของที่ใช้ มีการปรับเปลี่ยนเพื่อไม่ให้ติดในความเป็นเจ้าของ มีการปรับเปลี่ยนในความเป็นอยู่เสมอ เพื่อไม่ให้รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ
5. การมีชุดสิ่งของที่บ่งบอกอัตลักษณ์ (Identity Kit) คือของใช้ส่วนตัวที่คุ้นเคยหรืออุปกรณ์ต่าง ๆ เปลี่ยนโดยสถาบันจะให้ของใช้และอุปกรณ์ตามที่กำหนดให้แทน
6. การสลายหรือทำลายพฤติกรรมดั้งเดิม (Mortification) เพื่อให้สามารถนำความเป็นตัวของตัวเองทิ้งไป และสามารถรับเอาพฤติกรรมที่สถาบันมุ่งหมายมาแทนที่

2. แนวทางการพัฒนาบุคลากร (Personnel Development)

องค์กรทั้งราชการ ธุรกิจ เอกชน หรือองค์กรทางศาสนา มีความจำเป็นต้องพัฒนาบุคลากรในด้านต่าง ๆ ให้มีประสิทธิภาพ ในฐานะองค์กรทั่วไปทางโลก จะพัฒนาบุคลากรให้มีประสิทธิภาพเพื่อมุ่งหวังผลกำไร ส่วนวัดในฐานะองค์กรทางศาสนา จัดเป็นองค์กรไม่แสวงผลกำไร (Non-profit organization) การพัฒนาบุคลากรจึงมุ่งเพื่ออุดมการณ์ทางศาสนา หรือเป้าหมายของ

⁹ Erving Goffman, *Abridged from Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other inmates* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1961), pp.14-23 cited in Broom and Selznick, *Sociology: a text with adapted reading*, pp.101-102.

ศาสนาเป็นหลัก การพัฒนาบุคลากรในวัดได้แก่ พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และการพัฒนาบุคคลภายนอกได้แก่ประชาชน และเยาวชนที่มาวัด พัฒนาโดยอาศัยหลักธรรมพื้นฐานของพระพุทธศาสนาเป็นหลัก และโดยผ่านการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย การฟังธรรม และการแสดงธรรมเป็นหลัก ซึ่งแตกต่างจากองค์กรทั่วไปทางโลก อย่างไรก็ตามในการศึกษาครั้งนี้ ได้ใช้ทฤษฎีการพัฒนาบุคลากรมาเป็นแนวคิดในการศึกษา

2.1 ความหมายของการพัฒนาบุคลากร

ภิญโญ สารธร ได้ให้ความหมายของการพัฒนาบุคลากรว่า “เป็นกระบวนการที่มีระเบียบแบบแผน ซึ่งมุ่งหมายที่จะพัฒนาบุคคลให้มีความรู้ความชำนาญเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะขององค์กร หรือหน่วยงาน¹⁰

สมาน รังสียกฤษฎ์ ได้ให้ความหมายว่า “การพัฒนาบุคลากรหมายถึงการดำเนินการเกี่ยวกับการส่งเสริมให้บุคคลมีความรู้ ความสามารถ มีทักษะในการทำงานดีขึ้น ตลอดจนมีทัศนคติที่ดีในการทำงาน อันเป็นผลให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น หรืออีกนัยหนึ่ง การพัฒนาบุคลากรเป็นกระบวนการที่จะเสริมสร้างและเปลี่ยนแปลงผู้ปฏิบัติงานในด้านต่าง ๆ เช่น ความรู้ความสามารถ ทักษะ อุปนิสัย ทัศนคติ และวิธีการในการทำงาน อันจะนำไปสู่ประสิทธิภาพในการทำงาน”¹¹

ฮาบิสัน และ ไมเยอส์ (Harbison & Myers) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาบุคลากรไว้ว่า “หมายถึงกระบวนการเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ ความชำนาญ และความสามารถของบุคคล ในขอบเขตของการปฏิบัติงานเฉพาะด้าน”¹²

ชูเดน และเชอแมน (Chuden and Sherman) (1968: 10-11) กล่าวว่าการพัฒนาบุคลากรเป็นกระบวนการให้การศึกษา ฝึกอบรมบุคลากร เพื่อให้เป็นผู้ที่เหมาะสมกับความต้องการขององค์กร การพัฒนานั้นคือ การพัฒนาการทำงานด้านทักษะ ความรู้ ทัศนคติ และบุคลิกภาพ การพัฒนานี้ อาจเป็นผลเนื่องมาจากการขยายโครงการหรือการจัดองค์กรใหม่”*

¹⁰ ภิญโญ สารธร, หลักการบริหารการศึกษา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2526), หน้า 443.

¹¹สมาน รังสียกฤษฎ์, ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการบริหารงานบุคคล (กรุงเทพมหานคร: สวัสดิการสำนักงาน ก.พ., 2541), หน้า 83.

¹²Harbison, Frederick A. and Myers, Charles A., Education Manpower of Human Resource, (New York: McGraw-Hill, 1981), p.2

* Chuden and Sherman (1968: 10-11) อ้างในสุทธิพิศม์ เฉลยพจน์, “การศึกษากระบวนการพัฒนาบุคลากรในโรงเรียนอาชีวศึกษาเอกชนในกรุงเทพมหานคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาบริหาร การศึกษา คณะครุศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 15.

กล่าวโดยสรุปนิยามของการพัฒนาบุคลากร คือกระบวนการจัดการให้บุคคลในองค์กรมีความรู้ ความสามารถ ความชำนาญ ที่มีประสิทธิภาพ และเสริมสร้างทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยใช้การศึกษา และการฝึกอบรม เพื่อสนองวัตถุประสงค์ขององค์กร

2.2 ขั้นตอนการพัฒนาบุคลากร

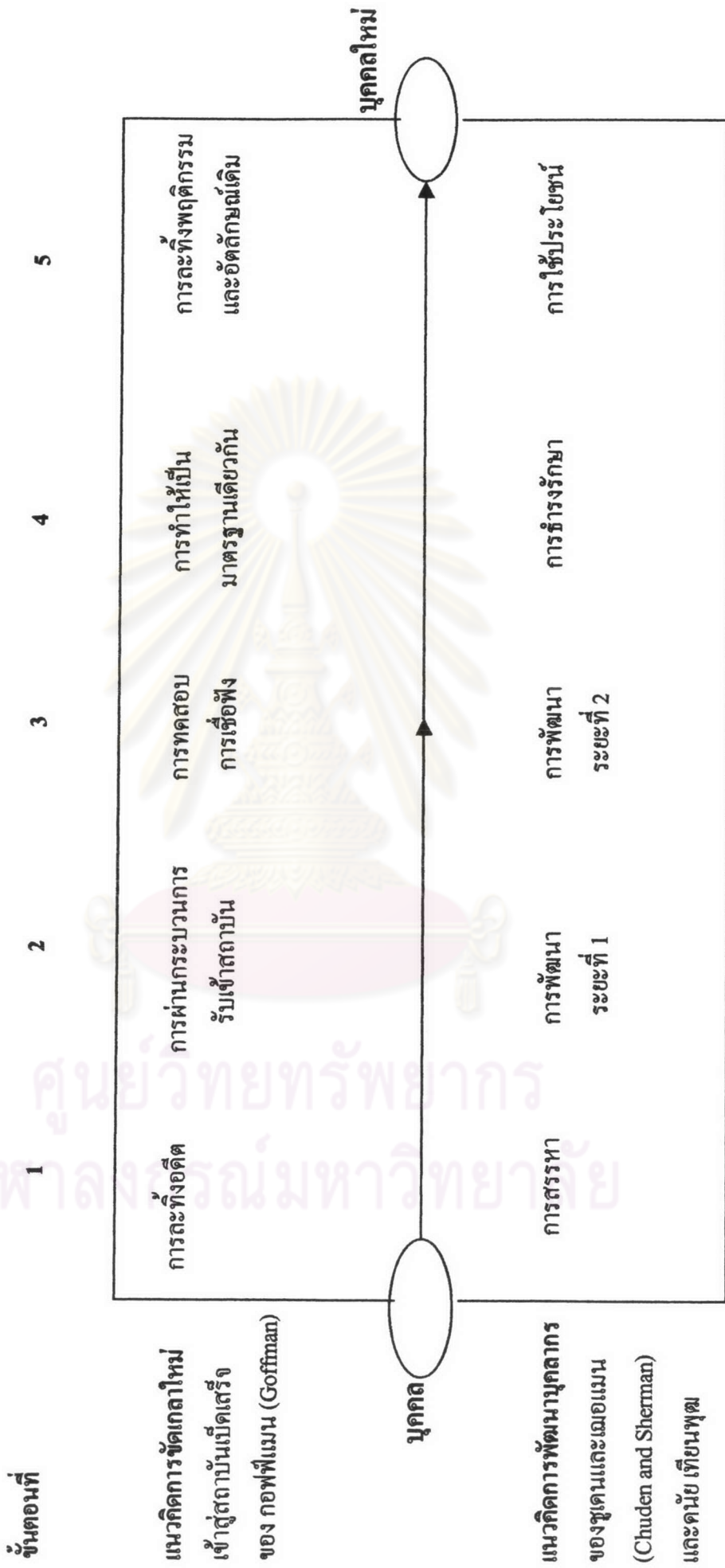
ในการศึกษาขั้นตอนการพัฒนาบุคลากร ซึ่งเป็นหลักการพัฒนาบุคลากรในสถาบันองค์กรทั่วไปทางโลก จึงมีขั้นตอนที่เหมาะสมกับองค์กรนั้นๆ ได้แก่ การสรรหา, การคัดเลือก, การทดลองงาน, การบรรจุ, การพัฒนา, การให้เงินเดือน, การดูแลรักษา และการให้พ้นจากตำแหน่ง แต่เนื่องจากแนวคิดการพัฒนาบุคลากรในงานวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยสถาบันวัด ซึ่งมีกิจกรรมที่แตกต่างจากองค์กรที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดบางขั้นตอนในการพัฒนาบุคลากรของวัดซึ่งเกี่ยวกับวัดโดยตรง ที่คณีย์ เทียนพุ่ม เสนอไว้

คณีย์ เทียนพุ่ม ได้กล่าวถึงการบริหารทรัพยากรบุคคล มี 4 ภารกิจหลัก¹³ คือ

1. การสรรหา (Recruitment) หมายถึงการเสาะแสวงหาบุคลากร โดยเลือกสรรให้ได้คนที่มีความรู้ความสามารถเหมาะกับงานองค์กร เป็นคนที่สามารถปรับตนเองให้เข้ากับวัฒนธรรมขององค์กร หรือบรรทัดฐานขององค์กร รวมทั้งเป็นบุคคลที่มีแนวโน้มในการพัฒนาคนให้เติบโตก้าวหน้าได้
2. การพัฒนา (Development) หมายถึง การพัฒนาที่สามารถกระทำได้ด้วยการพัฒนาในรูปแบบของการบริหารทรัพยากรบุคคล (Human Resource Management) ด้วยจุดมุ่งหมายตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยการฝึกอบรม การจัดการศึกษา หรือด้วยการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ
3. การธำรงรักษาพนักงาน (Retention) หมายถึงการสร้างขวัญและกำลังใจ และความพึงพอใจให้แก่บุคลากร เช่นสวัสดิการ ค่าตอบแทน เพื่อให้บุคลากรอยู่กับองค์กรได้นานที่สุด
4. การใช้ประโยชน์ (Utilization) หมายถึงการใช้ให้ได้ประโยชน์สูงสุดตามแนวทางในการจัดแผนกำลังคน คือการใช้บุคลากรให้เกิดประโยชน์กับองค์กรสูงสุด

¹³ คณีย์ เทียนพุ่ม, การบริหารทรัพยากรในทศวรรษหน้า (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 33-34.

2.2 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องกระบวนการจัดเถลาทางสังคมและพัฒนาบุคลากรของวัดพระธรรมกาย มีดังนี้

1. งานวิจัยด้านบทบาทของวัดพระธรรมกายที่มีต่อสังคมด้านการเผยแผ่

นพดล ขวัญชนะภักดี ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของวัดพระธรรมกายและพุทธสถานสันติอโศก ในการเผยแผ่ศาสนาในหมู่เยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน”¹⁴ พบว่า “การอุปสมบทเป็นพระภิกษุของวัดพระธรรมกาย จะต้องผ่านการฝึกฝนอบรม และผ่านการพิสูจน์ให้เห็นถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง มีความตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะบวชอุทิศชีวิต มีการคัดเลือก และกลั่นกรอง และต้องผ่านการเห็นชอบจากพระสงฆ์ที่อยู่ประจำในสำนักนั้น ด้วยเหตุนี้จึงเป็นพระที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างสูง เยาวชนกลุ่มตัวอย่างได้แสดงทัศนคติต่อพระสงฆ์วัดพระธรรมกายว่า เป็นพระที่มีจริยวัตรที่น่าเคารพเลื่อมใส เป็นพระที่มีคุณภาพทั้งในแง่การเรียนรู้และเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ด้านการอบรมเยาวชน จากผลการวิจัยพบว่า แรงจูงใจที่เยาวชนมาปฏิบัติธรรมที่วัดเนื่องจากมีผู้ที่เคยมาวัดแล้วชวนมา ส่วนใหญ่นักคิดเหล่านี้คือ พ่อแม่ ผู้ปกครอง ญาติและเพื่อน ๆ และมาเล่าสู่กันฟัง จึงลงมาปฏิบัติ ส่วนเหตุผลที่ประทับใจวัดคือ วัดสงบ ร่มรื่น มีความสะอาดและเป็นระเบียบ วัดมีการจัดรับ-ส่ง และมีเจ้าหน้าที่แผนกต้อนรับให้การต้อนรับอย่างอบอุ่น ที่ดึงดูดเยาวชนให้เข้าปฏิบัติธรรม และวัดจัดบริการอาหาร เหล่านี้คือสิ่งที่เยาวชนประทับใจมากที่สุด รองลงมาคือเรื่องการเดินทาง เป็นการเทศน์ที่ใช้ภาษาง่าย ฟังแล้วเข้าใจ เนื้อหาสาระสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

ส่วนการจัดกิจกรรมของวัดที่มีการจัดกิจกรรมในวันเสาร์ และวันอาทิตย์ แทนวันพระ และมีรถรับส่ง ในทัศนะของเยาวชนคิดว่าเหมาะสมแล้วเพราะวัดอยู่ไกล และเยาวชนมีความเห็นว่าประโยชน์สูงสุดที่วัดพระธรรมกายมีต่อสังคมคือ ทำให้คนสนใจพระพุทธศาสนามากขึ้น”

อัคคี ศรีตราชัยกุล ศึกษาเรื่อง “ความยึดมั่นผูกพันในศาสนาของชาวพุทธ: ศึกษาเฉพาะกรณีชาวพุทธในกลุ่มวัดพระธรรมกาย พุทธสถานสันติอโศก และวัดชลประทานรังสฤษดิ์”¹⁵

¹⁴ นพดล ขวัญชนะภักดี, “การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของวัดพระธรรมกายและพุทธสถานสันติอโศก ในการเผยแผ่ศาสนาในหมู่เยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2530), หน้า 198-208.

¹⁵ อัคคี ศรีตราชัยกุล, “ความยึดมั่นผูกพันในศาสนาของชาวพุทธ: ศึกษาเฉพาะกรณีชาวพุทธในกลุ่มวัดพระธรรมกาย พุทธสถานสันติอโศก และวัดชลประทานรังสฤษดิ์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 118-121.

พบว่า “การคัดคนเข้ามาบวชของวัดพระธรรมกายในยุคนั้น (พ.ศ.2530) ผู้ที่เข้ามาบวชจะต้องสำเร็จ การศึกษาปริญญาตรี และเข้ามาอยู่วัดถือศีล 8 อย่างน้อย 5 ปี ผ่านโครงการอบรมธรรมทายาท ขณะ บวชให้ความรู้ด้านพระพุทธศาสนา หากจะบวชเป็นพระต่อไป จะต้องมีความสามารถในการเทศน์ สื่อความหมายกับประชาชนได้ และจากการคัดเลือกบุคลากรที่มีความรู้สูง ทำให้วัดมีความโดดเด่นในแง่ประยุกต์หลักธรรมให้เข้าใจง่าย และมีเป้าหมายเผยแพร่ธรรมลงไปสู่กลุ่มคนหนุ่มสาว

มีการเปิดกว้างให้อุบาสก อุบาสิกาทุกชั้นวัยได้มีโอกาสเข้ามาปฏิบัติธรรมทุกวันอาทิตย์ และวันสำคัญทางศาสนา ผู้ที่เข้าไปปฏิบัติธรรมมีประเพณีปฏิบัติอย่างหนึ่งคือ จะแต่งกายด้วยชุดขาว หรืออย่างน้อยเสื้อขาว และวัดยังห้ามสูบบุหรี่ ห้ามอ่านหรือนำสิ่งตีพิมพ์ที่นำมาซึ่งความ ร้อนใจ ห้ามดื่มค้ำ หรือสิ่งของใด ๆ เข้ามาจำหน่าย ห้ามเปิดวิทยุ เครื่องกระจายเสียงและเทปบันทึก เสียงเพลง เป็นต้น

ด้านการอบรมธรรมสำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา โครงการที่เด่น คือโครงการอบรม ธรรมทายาท ส่วนในด้านการทำให้ประชาชนยึดมั่นในพุทธศาสนา วัดพระธรรมกายได้พัฒนาหลัก การรุดงค์มาประยุกต์ใช้กับฆราวาส และมีการใช้หลักการตลาดมาบริหารองค์กร”

สุจิตรา พูนพิพัฒน์ ศึกษาเรื่อง “บทบาทของวัดพระธรรมกายในสังคมไทยปัจจุบัน”¹⁶ พบ ว่า “วัดพระธรรมกายเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับคนในสังคมบางกลุ่มที่กำลังแสวงหา โดยที่วัดจะมี ลักษณะสัมพันธ์หรือใกล้ชิดกับสังคมของคนเมืองหลวงมากกว่า นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่ให้ ประชาชนได้รับความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

ด้านการบริหารและกิจกรรมของวัด วัดมีการจัดองค์กรอย่างเป็นทางการ ซึ่งแตกต่างจากวัด อื่นที่การบริหารแบบไม่เป็นทางการ ใช้ประสบการณ์ทำงานบริหารภายในวัด ผูกขาดโดยเจ้าอาวาส มัคทายก หรือกลุ่มเอกราช ในขณะที่วัดพระธรรมกาย เจ้าอาวาสจัดการบริหารแบบกระจายอำนาจ มีการกำหนดคนโยบาย และการปฏิบัติงานโดยลำดับ มีการประชุม การวางแผน แต่มีการปฏิบัติงาน ที่รวดเร็ว ไม่ซับซ้อน มีการจัดสายงานการบังคับบัญชา และมีการแจ้งข่าวให้สมาชิกทราบอย่างทั่ว ถึง” สุจิตราสรุปว่า ด้วยลักษณะดังกล่าว เนื่องจากเจ้าอาวาสมีลักษณะของผู้นำสูง มีความรู้ มีการ ศึกษา มีลักษณะวิสัยทัศน์ที่ชัดเจน ยอมรับและเข้าใจในการนำเทคโนโลยีร่วมสมัยเข้ามาปรับใช้ ในงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา

¹⁶ สุจิตรา พูนพิพัฒน์, “บทบาทของวัดพระธรรมกายในสังคมไทยปัจจุบัน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์สังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก, 2539), หน้า 126-128.

นาคยา แก้วใส และมะอบ พวงน้อย ศึกษาเรื่อง “การศึกษาบทธาบทวัดพระธรรมกายในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั่วโลก”¹⁷ พบว่า “วัดเลือกใช้เทคโนโลยีสารสนเทศรูปแบบต่างๆ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั่วโลก โดยใช้ระบบโทรศัพท์ทางไกลผ่านระบบอินเทอร์เน็ต มีการผลิตสื่อธรรมะในระบบมัลติมีเดีย การเผยแผ่ธรรมะทางวิทยุ และเสียงตามสาย การใช้โทรทัศน์วงจรปิดในงานพิธีกรรมที่มีคนจำนวนมาก ทำให้การพัฒนาบุคลากรของวัดเพื่อรองรับงานต้องดำเนินอย่างเป็นระบบ บุคลากรหลักที่สำคัญมี 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ พระภิกษุ อุบาสิก และอุบาสิกา มีอายุในช่วง 25-45 ปี มีการศึกษาระดับปริญญาตรี มีประสบการณ์การทำงานเป็นส่วนใหญ่ มีระยะเวลาการทำงานให้กับวัด เกินกว่า 5 ปีขึ้นไป มีความเข้าใจในหน้าที่ของงานและลักษณะการทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเป็นอย่างดี ทุกคนอยู่ภายใต้ระเบียบปฏิบัติที่ รอบคอบ และรัดกุมขององค์กรบนพื้นฐานการพัฒนาตัวเอง หมั่นคณะ ทุกคนจะต้องมีชั่วโมงการปฏิบัติธรรม (นั่งสมาธิ) ในแต่ละวันอย่างสม่ำเสมอ อย่างน้อยวันละหนึ่งถึงสองชั่วโมงเป็นอย่างต่ำ และต้องรักษาศีลอย่างเคร่งครัดตามสถานะของตน คือศีล 227 ข้อสำหรับพระภิกษุ ศีล 10 สำหรับสามเณร ศีล 8 สำหรับอุบาสิก และอุบาสิกา ศีล 5 สำหรับพนักงานทั่วไป เช่นคนงาน บุคลากรมีการหล่อหลอมที่ดีในการสืบทอดวัฒนธรรม คือรู้จักหน้าที่ของตนเอง และเป้าหมายขององค์กร เนื่องจากบุคลากรมีศูนย์รวมใจอยู่ที่ศูนย์กลางอุบาสิกาจันทร์ ขนนกยูง พระราชภาวนาวิสุทธิ (หลวงพ่อธัมมชโย) และพระภาวนาวิริยคุณ (หลวงพ่อทศตชีโว) ในฐานะต้นแบบทางธรรม”

จากการศึกษางานวิจัยด้านบทบาทของวัดพระธรรมกายที่มีต่อสังคมด้านการเผยแผ่ ทำให้ได้ข้อมูลพื้นฐานของวัดพระธรรมกายในด้านการบริหารองค์กร ที่มีการจัดการในการรองรับบุคลากรเข้ามาฝึกคนและเข้าทำงานเป็นจำนวนมาก ที่เป็นเช่นนี้เพราะวัดมีการพัฒนาพระภิกษุในด้านการคัดเลือก และฝึกอบรม ทำให้พระภิกษุมีคุณภาพ และส่งผลต่อการพัฒนาบุคลากรประเภทอื่น ๆ สามารถพัฒนาอุบาสิก อุบาสิกา ประชาชนในด้านการปฏิบัติธรรม และการอบรมเยาวชนที่ได้รับผลดี มีการธำรงรักษาบุคลากรทั้งภายในและภายนอก ด้วยการให้มีการฝึกฝนทางด้านพุทธศาสนา และจัดบริการต่าง ๆ มีการปรับใช้เทคโนโลยีจากการพัฒนาคน และการพัฒนาที่เกิดขึ้นเนื่องจากผู้นำของวัดทั้ง 3 ท่าน ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำไปใช้ในการศึกษาในรายละเอียดต่อไป

¹⁷ นาคยา แก้วใส และมะอบ พวงน้อย, การศึกษาบทธาบทวัดพระธรรมกายในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั่วโลก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2542), หน้า 197-200.

2. งานวิจัยด้านการพัฒนาบุคลากรทางพระพุทธศาสนาของประเทศไทย

พระสมณีก อนันตวรรังส์ ศึกษาเรื่อง “สถาบันสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยในอนาคต”¹⁸ ตามทรงพระสนะของพระผู้นำทางด้านวิชาการ พระที่ให้ทรงพระสนะในงานวิจัยเป็นผู้บริหารของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้ง 2 แห่ง พระนักพัฒนาที่มีผลงาน รวมทั้งพระนักปฏิบัติกรรมฐาน ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับสถาบันสงฆ์ ด้านทิศทางการพัฒนาวัดเพื่อให้เกื้อกูลแก่พระที่อยู่ในวัด และประชาชนทั่ว ๆ ไป พบว่า “มีหลายวัดในปัจจุบันที่มีระบบการบริหาร การปกครองที่ดี พระที่บวชเข้าไป จะได้รับการศึกษาอบรม ทั้งในส่วนของปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ความหลากหลายของวัดต่าง ๆ เป็นสิ่งดีที่มีประโยชน์ไม่ควรกะเกณฑ์ให้วัดทุกวัดเป็นเหมือนกันหมด

นอกจากนี้การพัฒนาวัดเพื่อให้เกื้อกูลแก่พระที่อยู่ในวัด และประชาชนทั่ว ๆ ไป ตามทรงพระสนะของพระผู้นำทางด้านวิชาการมีทิศทางการดังต่อไปนี้ วัดควรยึดหลักความสะอาด สว่าง และสงบ, การก่อสร้างต้องเอื้อเพื่อต่อพระวินัย และมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ควรทำวัดให้เป็นแหล่งเสริมปัญญา แก่สังคม มีการจัดกิจกรรมในด้านวิปัสสนาธุระ เป็นอุทยานการศึกษา และต้องส่งเสริมการศึกษาของพระและประชาชน ต้องมีห้องสมุดสำหรับคัมภีร์ มีสวัสดิการการศึกษา และพยาบาล นอกจากนี้ควรทำวัดให้เป็นของส่วนรวม สามารถเข้าไปหาความสงบได้ทุกเวลา

ในการคัดคนเข้ามาบวช ควรมีระบบกลั่นกรองที่จะเข้ามาบวช เมื่อบวชแล้วใช้ระบบ “พี่เลี้ยง” ดูแล และมีการปกครองใช้ระบบพระอุปัชฌาย์อาจารย์ และสัทธวิฑริกอันเดวาศิก

ในด้านการบริหารงาน ควรจัดผู้รับผิดชอบในส่วนต่าง ๆ เช่นการศึกษา การปฏิบัติ การเผยแผ่ การสงเคราะห์ที่ชัดเจน ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับเรื่องเงินสำหรับการบริหารวัด และตัวแปรที่สำคัญของทิศทางการพัฒนา เมื่อมองจากสภาพปัจจุบัน คือ เจ้าอาวาส ผู้ปกครองดูแลวัด ต้องมีคุณธรรม มีความรู้ ความสามารถ นี่คือประเด็นสำคัญ”

พระมหาพรหม นิธิบุญยากร ได้ศึกษาเรื่อง “วิกฤติพุทธศาสนา: ศึกษากรณีการบรรพชาเป็นสามเณรในประเทศไทย (2523-2543)”¹⁹ พบว่า “ปัญหาการลดจำนวนลงของสามเณรไทยในปัจจุบัน กลายเป็นปัญหาที่สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เช่น สำนักเรียนใหญ่ ๆ ไม่มีการเรียนการสอนพระธรรมวินัย ซึ่งส่งผลให้เกิดปัญหาขั้นวิกฤติ และมีแนวทางที่สำคัญนอกจากการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ หน่วยงานเอกชนแล้ว เจ้าอาวาสควรให้ความสำคัญแก่สามเณรมากยิ่งขึ้น และควรเปิดโอกาสให้สามเณรได้แสดงบทบาท และ

¹⁸ พระสมณีก อนันตวรรังส์, “สถาบันสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยในอนาคตตามทรงพระสนะของพระผู้นำทางด้านวิชาการ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), หน้า 163-164.

¹⁹ พระมหาพรหม นิธิบุญยากร, “วิกฤติพุทธศาสนา: ศึกษากรณีการบรรพชาเป็นสามเณรในประเทศไทย (2523-2543),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), หน้า 233.

ความสามารถของคนอย่างเต็มที่ ในขณะที่เดียวกัน ก็ควรให้สามเณรได้โอกาสในการที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาและปรับปรุงวัดวัดในด้านต่าง ๆ ด้วย เช่น การเผยแผ่ การศึกษา การปกครอง นอกจากนี้ ควรที่จะให้การดูแลและเอาใจใส่ในด้านของสวัสดิการ และปัจจัย 4 แก่สามเณรให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น นอกจากนี้พระภิกษุ ควรมีความเมตตาให้ความช่วยเหลือแก่สามเณรในด้านต่าง ๆ ทั้งเรื่องแนวทางในการศึกษา การสนับสนุนด้านปัจจัย 4 ”

รศ. ดร. ภักทพร สิริกาญจน ได้ศึกษาเรื่อง “พุทธศาสนากับการปฏิบัติธรรมของชนชั้นกลางในประเทศไทย”²⁰ โดยศึกษาสถานที่ปฏิบัติธรรมทั่วประเทศไทยจำนวน 11 แห่ง (งานวิจัยนี้ไม่ได้ใช้วัดพระธรรมกายเป็นกลุ่มตัวอย่าง: ผู้วิจัย) พบว่า “การปฏิบัติธรรมยังคงเป็นกิจกรรมทางพุทธศาสนาที่ชนชั้นกลางนิยมอยู่ต่อไปครบแทบเท่าที่ชีวิตทางสังคมของชนชั้นกลางยังสงบสุขแน่นอน วายและพุทธศาสนาเสนอคำตอบ และทางออกของปัญหาในชีวิตประจำวันได้อย่างน่าพอใจ จะเห็นได้ว่าภารกิจของสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ล้วนแต่พยายามตอบสนองความต้องการ และสร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งสิ้น ในขณะที่เดียวกันผู้ปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่ก็เข้าสำนักปฏิบัติธรรมเพื่อปลดปล่อยตนเองชั่วคราวจากชีวิตประจำวันอันหนักหน่วง และหวังให้สิ่งที่ได้จากสำนักปฏิบัติธรรมเป็นเครื่องเติมชีวิตที่พร่องของตนให้เต็ม

สำนักการปฏิบัติธรรมในประเทศไทยตามที่ทำการสำรวจมาแล้วมีลักษณะการดำเนินการเพื่อจูงใจให้ชนชั้นกลางและคนทั่วไปสนใจเข้าปฏิบัติธรรม คือ การแสดงจุดเด่นและยืนยันจุดเด่นด้านความเคร่งครัดในระเบียบวินัย หรือวัตรปฏิบัติ, ความศักดิ์สิทธิ์ของผู้ก่อตั้งสำนักฯ หรือเจ้าสำนักฯ, ความสามารถในการอนุเคราะห์และพัฒนาสังคม, การอ้างอิงวิธีการบรรพชากรรมของพระพุทธเจ้า, การสร้างบรรยากาศให้เป็นสปปายะ

ในด้านผู้ปฏิบัติธรรม ผู้ที่มาปฏิบัติธรรมส่วนมากมีความทุกข์ มีปัญหาในชีวิตบางประการ มากบ้าง น้อยบ้าง และไม่ได้อยู่ปฏิบัติธรรมที่บ้านเพราะต้องการเปลี่ยนสถานที่เพื่อหาบรรยากาศใหม่ที่ทำให้ตนได้คลายเครียดและผ่อนคลาย และในการหาสถานที่ปฏิบัติธรรมนั้น ตัวเจ้าสำนักวิธีการปฏิบัติธรรม และบรรยากาศอันเป็นสปปายะของสำนักเป็นปัจจัยสำคัญในการพิจารณาและตัดสินใจเลือก ดังจะเห็นได้ว่าผู้ปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่เลือกมาปฏิบัติธรรมในสำนักใดสำนักหนึ่ง เพราะพอใจวิธีการสอนและการยอมรับนับถือในความศักดิ์สิทธิ์หรือคุณภาพของผู้สอน และในขณะที่เดียวกันก็พอใจในบรรยากาศของสถานที่ที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมด้วย จากผลสำรวจพบว่า ผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคงคิดแล้ว ประสบความสำเร็จในชีวิตทางวัตถุ มีตำแหน่งการงานก้าวหน้าดี มักไม่สนใจในการปฏิบัติธรรมตามสถานที่ต่าง ๆ และเชื่อได้ว่าอาจไม่มีเวลาปฏิบัติธรรมที่บ้านหรือในชีวิตส่วนตัว เพราะหมกมุ่นอยู่กับชีวิตในทางสังคม ผู้ที่ปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่จึงเป็นผู้มีราย

²⁰ ภักทพร สิริกาญจน, รายงานวิจัยเรื่อง “พุทธศาสนากับการปฏิบัติธรรมของชนชั้นกลางในประเทศไทย”, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์พุทธศาสน์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 141-145.

ได้น้อย มีการศึกษาน้อยและเป็นสตรี ยกเว้นหมู่คณะที่ถูกหน่วยงานบังคับหรือจัดพามาปฏิบัติธรรมเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในสำนักงานหรือส่วนหนึ่งของการศึกษา”

จากการศึกษางานวิจัยด้านการพัฒนาบุคลากรทางพุทธศาสนาในประเทศไทย ทำให้เข้าใจสภาพปัญหาของการพัฒนาวัด การพัฒนาพระภิกษุ เช่นการคัดคนเข้ามาบวชไม่มีระบบกลั่นกรอง ไม่ใช้ระบบที่เล็งในการดูแล ปกครอง หรือปัญหาอันเกิดจากเจ้าอาวาส ในขณะที่ปัญหาเหล่านั้น วัดพระธรรมกายมีแนวทางในการพัฒนาซึ่งจะเห็นได้จากงานวิจัยของวัดในด้านการเผยแผ่ และงานวิจัยในด้านการปฏิบัติธรรมของชนชั้นกลางในปัจจุบันพบว่า ยังไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร ในขณะที่วัดพระธรรมกายมีผู้ที่มาปฏิบัติธรรมสม่ำเสมอ และมีจำนวนมาก

การศึกษางานวิจัยด้านการพัฒนาบุคลากรทางพุทธศาสนาในประเทศไทย จึงเป็นประโยชน์ในการกำหนดการดำเนินการศึกษาต่อไปในรายละเอียด เพื่อได้ข้อค้นพบที่เป็นรูปแบบ สามารถนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาบุคลากรทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยต่อไป

3.งานวิจัยวัดพระธรรมกายในฐานะกลุ่มความเคลื่อนไหวทางศาสนา ที่มีผลโดยรวมกับสังคมไทย

ยาโนะ โยชิตากะ (Yano Yoshitake) ได้ศึกษาเรื่อง “ศาสนาประจำชาติของไทยปัจจุบันที่เปลี่ยนไป”²¹ Yano ได้ศึกษาพัฒนาการของกลุ่มที่เกิดขึ้นได้แก่ สันตือโสภ วัดพระธรรมกาย และพุทธทาส ในช่วงปี พ.ศ. 2539 โดยมีรากฐานการศึกษาจากประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในประเทศไทย และหลักธรรมที่เป็นศาสนาประจำชาติ พบว่า “ทั้ง 3 กลุ่มมีการเคลื่อนไหวทางศาสนาที่เน้นการอธิบายคำสอนในพระพุทธศาสนาแบบใหม่ หรือการปฏิบัติธรรมแบบใหม่ และมีการเคลื่อนไหวในเมืองหลวงเป็นศูนย์กลาง และได้ส่งผลกระทบต่อสังคม ไม่เฉพาะในวงการพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ส่งผลรวมต่อสังคมไทย ซึ่งเรียกว่า “พุทธชุมชนเมือง”

การเกิดขึ้นของกลุ่มความเคลื่อนไหวใหม่ทางศาสนา ส่วนใหญ่วิจารณ์กันว่าเนื่องจากสังคมเปลี่ยนเป็นอุตสาหกรรม, อารยธรรมตะวันตกเข้ามาในช่วงนี้ และการค้าก็เป็นแบบทุนนิยม แต่อิทธิพลที่เกิดขึ้นจริง ๆ คือ จากความมีจิตสำนึกในศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ความคิดนี้เข้ามาอยู่ในกลุ่ม 3 กลุ่มนี้ซึ่งมีสำนึกของพุทธเถรวาทโดยไม่รู้ตัว อีกสาเหตุหนึ่งเนื่องจากแนวคิดพุทธชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นได้เนื่องจากระบบสงฆ์มีการควบคุมไว้อย่างหลวม ๆ ซึ่งเป็นหน่อที่ทำให้เกิดกลุ่มต่าง ๆ คือหากควบคุมแบบเคร่งครัดทุกอย่างจะเหมือนกันหมดทั่วประเทศ และกลุ่มธรรมกายที่เน้นการปฏิบัติธรรมก็เกิดขึ้นได้เพราะสาเหตุนี้

²¹ ยาโนะ โยชิตากะ, “ศาสนาประจำชาติของไทยปัจจุบันที่เปลี่ยนไป” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยโตเกียว, 2539, หน้า 1-7. (เอกสารแปล ภาคผนวก ข)

กลุ่มธรรมกาย ได้สอนสมาธิที่มีรูปแบบใหม่ ได้พยายามเผยแพร่พุทธศาสนาไปอย่างกว้างขวาง ได้สมาธิใหม่ ๆ จำนวนมาก จากนักศึกษาในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดการตื่นตัวในการปฏิบัติสมาธิ ซึ่งธรรมกายมีจุดยืนที่ใกล้เคียงกับกลุ่มพุทธจารีต ตามประเพณี ไม่ว่าจะเป็นการยอมรับกฎแห่งกรรม การเวียนว่ายตายเกิด ภพภูมิ นรกสวรรค์ และคนที่เข้ามาสัมผัสสิ่งเหล่านี้ ได้ด้วยการปฏิบัติธรรม เพราะวัดมีการจัดกิจกรรมที่แน่นอนไว้อย่างสมบูรณ์ รวมทั้งพัฒนาสิ่งแวดล้อม ได้แก่การทำวัดที่สะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อย สอดคล้องและดึงดูดความต้องการของชนชั้นกลางเหล่านี้ และนำไปสู่การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัวของวัดขึ้นมา

ในด้านการทำสมาธิของวัดนี้เอง ได้ช่วยเชื่อมโยงเรื่องทางขอบเขตอภิปราย ซึ่งปรกติแล้วเข้ากันไม่ค่อยได้ กับวรรณคดีเรื่องโลกเชิงเหตุผล เช่นเรื่องนรก สวรรค์ บุญ บาป แต่ผลจากประสบการณ์การปฏิบัติสมาธิ ทำให้สามารถเชื่อมโยงเรื่องของอภิปรายนี้กับชนชั้นกลางในเมืองได้ เพราะโดยปรกติชนชั้นกลางชอบความเป็นเหตุเป็นผล ไม่ค่อยยอมรับเรื่องที่ยธิบายไม่ได้ แต่ในกรณีของธรรมกาย การปฏิบัติธรรมทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดประสบการณ์ตรงของแต่ละคน และทำให้มีความเชื่อในเรื่องอภิปราย เช่นเรื่องนรก สวรรค์ บุญ บาป ว่ามีจริงเป็นไปได้จริง อาศัยการปฏิบัติธรรมนี้เองที่เชื่อมความรู้พุทธศาสนาเชิงปรัชญา กับคนในเมืองหลวงให้เข้ากันได้สนิท”

ผู้วิจัยคนเดียวกัน ได้ศึกษาเรื่องกระบวนการเคลื่อนไหวของวัดพระธรรมกายต่อในระดับปริญญาเอก

ยาโนะ โยชิตากะ (Yano Yoshitake) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การเคลื่อนไหวของพุทธศาสนาในประเทศไทยปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการปฏิบัติสมาธิ”²² ศึกษาเรื่องวัดพระธรรมกายด้านสมาธิและสังคมโดยเฉพาะ และได้วิเคราะห์การก่อตัวของวัดพระธรรมกายพบว่า “ในสภาพของการเปลี่ยนแปลงเป็นโลกาภิวัตน์, การเปลี่ยนไปเป็นสังคมบริโภคนิยม และมาตรการทางศาสนาในยุคเริ่มต้นของไทยนั้น คือกระบวนการทำให้พุทธศาสนาในประเทศไทยปัจจุบันเป็นระบบ (ศาสนาพุทธ ในฐานะศาสนาประจำชาติ: ผู้วิจัย) ทำให้เกิดพุทธจารีตกระแสหลัก ขณะเดียวกันก็เกิดจารีตกระแสรองขึ้น ถ้าจะแสดงสัญลักษณ์ง่าย ๆ พุทธยุคใหม่ กล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นของ 2 ฝ่าย คือ ฝ่าย A และ ฝ่าย A+ หรือ ~A แนวความคิดของหลวงพ่อดดเป็นแบบหลัง นอกจากนี้ฝ่าย A จารีตกระแสหลัก และฝ่าย A+, ~ A (การผสมผสานระหว่างกระแสหลัก และไม่ใช้กระแสหลัก) มีความเป็นไปได้ในการดำรงอยู่ แต่สิ่งที่นี้ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นแสงสว่างและมุมมืดที่เกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน

²² ยาโนะ โยชิตากะ, “การเคลื่อนไหวของพุทธศาสนาในประเทศไทยปัจจุบัน: การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการปฏิบัติสมาธิ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุณวุฒิบัณฑิต สาขาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยโตเกียว, 2543), หน้า 2-4. (เอกสารแปล ภาคผนวก ค)

วัดพระธรรมกายมุ่งเน้นการขยายไปยังชนชั้นกลาง มีพระสงฆ์เกือบ 1,000 รูป มีการทำงานอย่างเป็นระบบ ปัจจุบันมีสาขาอยู่ในต่างประเทศ 10 ประเทศ ผู้ที่เป็นศูนย์รวมขององค์กรและวัดนั้นคือ แม่ชีอุบาสิกาจันทร์ ขนนกยูง เจ้าอาวาสและรองเจ้าอาวาส

สาธุชนโดยทั่วไปของวัดกล่าวกันว่าเป็นชนชั้นกลาง แต่ตรงจุดนี้มีส่วนหนึ่งเท่านั้น ถ้ามองบุคลากรภายในที่ทำงาน ส่วนหนึ่งเป็นคนเมืองที่มีการศึกษาไม่สูง หรือสามเณรในชนบทที่มาบวชก็มีจำนวนมาก สาธุชนโดยทั่วไปมีเป้าหมายมุ่งสู่นิพพาน โดยการฝึกฝนทั้งศีล สมาธิ และความเชื่อที่เน้นผลของการทำทานในชาติปัจจุบัน ความศรัทธาของสาธุชนมี 2 เรื่อง คือพลังคุ้มครองซึ่งกลายเป็นจุดเน้นของวัด และศรัทธาคือพิธีกรรม, สถานที่, การรักษาศีล และการเจริญภาวนา

อัตลักษณ์ทางศาสนาของวัดพระธรรมกาย เกิดจากพลังคุ้มครองที่ได้รับการปฏิบัติสมาธิ ไม่ใช่เป็นพลังคุ้มครองประเภทที่ต้องพึ่งพลังของพระสงฆ์ แต่ด้วยการเปลี่ยนพลังศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในตัวของแต่ละคน ด้วยการปฏิบัติสมาธิ และด้วยวิธีนี้เองจึงเกิดเป็นตัวตนเชิงพุทธศาสนาที่แตกต่างจากที่อื่น เป็นตัวตนเฉพาะ มี 2 รูปแบบ คือ

1. ตัวตนเชิงศาสนาแบบธรรมกาย พัฒนาด้วยความเชื่อเรื่อง “ทาน” ซึ่งก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมและตัวตนแบบใหม่ โดยการปลูกฝังเรื่องสัญลักษณ์ เช่น พระพุทธปฏิมา หรือสถานที่ที่ศักดิ์สิทธิ์ รูปแบบการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมแบบนั้นเป็นรูปแบบที่สืบทอดมาโดยมี “บุญ” ร่วมอยู่ด้วย แต่ในกรณีของวัดพระธรรมกาย ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบนั้นเป็นความสัมพันธ์ทางอ้อม ความสัมพันธ์โดยตรงทำให้สมบูรณ์ด้วยการสัมผัสโดยตรงจากผลของสมาธิ

2. ตัวตนเชิงศาสนาแบบธรรมกาย พัฒนาโดยความเชื่อเรื่อง “ศีล” และ “ภาวนา” ก่อให้เกิดกายใจ ที่เกิดจากกิจกรรมภายในองค์กร ท่ามกลางสังคมบริโศคนิยมภายนอก จุดมุ่งหมายของเหล่าศาสนิกคือการมุ่งนิพพาน หากมองในระดับอภิวิสัย* การทำให้จุดมุ่งหมายนี้เป็นจริงเป็นสิ่งที่ทวนกระแสกับสังคมบริโศคนิยม หากมองในระดับภววิสัย* หูคได้ว่าเป็นสิ่งที่ถูกฝังรากอยู่ในสังคมบริโศคนิยม และประเด็นนี้กลายเป็นข้อวิพากวิจารณ์ของกลุ่มปัญญาชนจำนวนมาก ที่คิดว่าวัดมุ่งหลักบริโศคนิยม

ภูมิหลังที่เกิดการเคลื่อนไหวของวัดพระธรรมกายนี้ ด้านหนึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว และการดำรงอยู่ของคนเมือง ซึ่งสูญเสียความเชื่อมั่น เช่นพุทธศาสนาที่เคยฝังอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างแน่นแฟ้น และอีกด้านหนึ่งได้สูญเสียพื้นฐานของความเชื่อเชิงสัมผัสได้จริง การเคลื่อนไหวทางศาสนาแบบใหม่ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการประสานความไม่ลงรอยกันระหว่างลักษณะของศาสนิกชนที่มีความใกล้ชิดเชิดอย่างแน่นแฟ้นกับพระพุทธศาสนา ในขณะที่

* ลักษณะที่เป็นอยู่ของคน หรือในขอบเขตของคน

** ลักษณะที่เป็นความมี, ลักษณะที่เป็นความเกิด

เดียวกันที่การสัมผัสได้จริงในการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ยังเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก กระบวนการเคลื่อนไหวใหม่จึงลักษณะเฉพาะหลาย ๆ แบบที่มาประสานความไม่ลงรอยระหว่างลักษณะทั้งสอง”

อภิญา เพ็ญฟูสกุล ทำการศึกษาเรื่อง “ศาสนทัศน์ของชุมชนเมืองสมัยใหม่ : ศึกษากรณี วัดพระธรรมกาย”²³ อภิญาศึกษาโดยมุ่งที่เหตุผลและแรงบันดาลใจทางสังคมเบื้องหลังขบวนการที่หลากหลาย จากการศึกษาพบว่า “วัดได้ใช้การจัดพื้นที่ภายในวัด ในการโน้มน้าวความศรัทธาได้อย่างชาญฉลาด มีการแบ่งเขตพุทธาวาส ฆราวาส และสังฆาวาส แสดงว่าวัดตั้งใจจะทำให้เป็น “วัดมวลชน” โดยแท้ วัดให้ความสำคัญแก่นุคลากรเห็นได้จากความพิถีพิถันในการคัดเลือกคน พระภิกษุจึงมีการศึกษาระดับปริญญาตรี หรือเทียบเท่า เนื่องจากวัดมีกิจกรรมมาก พระภิกษุวัดพระธรรมกายจะไม่รับกิจนิมนต์โดยทั่วไปเหมือนพระวัดอื่น ภารกิจส่วนใหญ่จะเป็นการทำกิจกรรมของวัดร่วมกับเจ้าหน้าที่ฆราวาส ด้านการฝึกพระ และเจ้าหน้าที่ฆราวาสให้เป็นผู้เผยแผ่ธรรมะในโลกสมัยใหม่ วัดได้จัดวิชาเสริมความรู้และทักษะโดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิมาสอนทั้งพระและเจ้าหน้าที่ อีกสิ่งหนึ่งที่วัดเน้นเป็นพิเศษในการฝึกคนก็คือ เรื่องของมารยาท และการแสดงออกที่สำรวม สาเหตุที่เน้นส่วนหนึ่งเป็นเพราะการรับวัฒนธรรมระบบซีเนียร์ตีซึ่งเข้มแข็งมากในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และอีกส่วนหนึ่งคือความเชื่อว่า มารยาทและการแสดงออกที่สุภาพ นอบน้อมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับบุคลิกภาพของผู้ที่จะออกไปเผยแผ่ธรรมแก่สาธุชน

วัดมีโครงการประจำปีต่าง ๆ มีหลายลักษณะ ประเภทแรก เป็นโครงการที่เน้นการสอนสมาธิตามแนวของวัด และฝึกการใช้ชีวิตรวมกลุ่มอย่างมีวินัยและเอื้อเฟื้อผู้อื่น ความเข้มงวดที่เรียกร้องจากผู้เข้าโครงการจะมีระดับแตกต่างกัน ที่เข้มงวดที่สุดคือ โครงการอบรมธรรมทายาท และอุปสมบทหมู่ภาคฤดูร้อน ส่วนที่ผ่อนปรนให้มากขึ้นได้แก่ โครงการส่งเสริมคุณธรรมแก่เยาวชนในระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา นอกจากนี้มีการอบรมข้าราชการและพนักงาน

วัดมีความสามารถในการระดมมวลชนของวัดที่มีใจเจ้าหน้าที่มาช่วยงาน อาสาสมัครเหล่านี้ได้แก่นักศึกษา นักเรียน ญาติโยมที่เป็นสมาชิกวัด ผู้วิจัย (อภิญา) เชื่อว่าเคล็ดลับของการระดมคนนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการสร้าง การรักษา และขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ไกลตรงนี้มีหัวใจอยู่ที่การจัดกลุ่มสมาชิกฆราวาส “กลุ่มกัลยาณมิตร” นอกจากนั้นในหมู่นิสิตนักศึกษา ก็เป็นฐานเครือข่ายที่สำคัญยิ่ง

พุทธศาสตร์เชิงรุกที่น่าสนใจ ในบริบทเมืองสมัยใหม่ โดยทั่วไปพระภิกษุจะไม่เป็นฝ่ายเผยแผ่ธรรมด้วยการ “เข้าหา” ญาติโยม แต่วัดมีเจ้าหน้าที่ประจำที่เป็นฆราวาส ไปเผยแผ่และบอกบุญตามบ้านต่าง ๆ

²³ อภิญา เพ็ญฟูสกุล, “ศาสนทัศน์ชุมชนเมืองสมัยใหม่,” วารสารพุทธศาสนศึกษา 5 (มกราคม-เมษายน 2541): 5-6,85-87.

การรับเจ้าหน้าที่ฆราวาสจะมีเงื่อนไขคือ จะต้องมีการศึกษาไม่ต่ำกว่าปริญญาตรี, อนุปริญญา หรือเทียบเท่า อายุไม่เกิน 35 ปี เป็นโสด เมื่อเป็นเจ้าหน้าที่จะต้องมาอาศัยประจำอยู่ในวัดและถือศีล 8 นั้นหมายถึงพร้อมที่จะสละวิถีชีวิตทางโลกระดับหนึ่ง

ในด้านจัดตั้งองค์กร อกัญญาสรุปว่า ชุมชนฆราวาสของวัดมิใช่ชุมชนที่เกิดตามธรรมชาติ แต่เป็น “ชุมชนจัดตั้ง” ซึ่งผูกกันไว้ด้วยพิธีทำบุญ และพิธีทำบุญ เป็นความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน เป็นช่องทางที่วัดจะได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุนปัจจัยสี่และวัตถุประสงค์อื่น ๆ จากฆราวาส พิธีบุญจึงเป็นช่องทางค้ำจุนทรัพยากรเข้าวัด

พิธีกรรมของวัด เป็นการสร้างปัจเจกภาพแบบธรรมกาย วัดสามารถดึงเอาศรัทธาจากสมาชิกแต่ละคน ผนวกกับระเบียบวินัย และระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ มาจัดสรรระบบการแบ่งงานใหญ่ ๆ ในขณะที่ทำงานก็ให้นึกถึงบุญไปด้วย จะเห็นได้ว่าวัดประสบความสำเร็จในการสร้าง “จริยธรรมของการทำงาน” (work ethic) ที่ขมวดเอาศรัทธา และระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพเข้าไว้ด้วยกัน ความสำเร็จในการสร้างปัจเจกภาพดังกล่าวเป็นกุญแจของความสำเร็จของวัด ผู้วิจัยเชื่อว่าผู้ที่เคยสัมผัสชาวธรรมกายมักเกิดคำถามคล้ายกันว่า ทำไมพวกเขาดูกระตือรือร้นเหลือเกิน ทำไมคนที่มีการศึกษาสูงๆ จึงได้เข้าไปทำงานให้วัดอย่างเอาเป็นเอาตาย อะไรผูกเขาไว้กับวัด ขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนาและการเมืองใด ๆ ก็ตามจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อสามารถสร้างและผลิตซ้ำปัจเจกภาพของกลุ่ม ซึ่งก็คือพลังขับเคลื่อนที่สำคัญที่สุด

อกัญญาสรุปว่า กระบวนการผสมผสานทางวาทกรรมของวัดพระธรรมกาย จะเห็นเป็นส่วนที่เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมทุนนิยมบริโศค แสดงตัวผ่านรูปแบบการจัดและบริหารองค์กรสมัยใหม่ การรับเทคโนโลยีมาใช้เป็นกลไกสำคัญของการเผยแพร่ธรรมและการสร้างภาพลักษณ์ แม้ภาพปรากฏจะทำให้ดูเหมือนว่าวัดเป็นต้นแบบของวัดที่ทันสมัย ทว่าในอีกด้านหนึ่งวัดยังคงเลือกสงวนรักษาและสืบทอดจารีตที่เป็นมรดกของ วัฒนธรรมศักดิ์คินาบางประการ ซึ่งแสดงออกมาในรูปของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ได้แก่การปกครองด้วยระบบอาวุโส การมีสายงานการบังคับบัญชา และระบบความสัมพันธ์แบบมีช่วงชั้น (hierarchical structure) นอกจากนี้ยังเลือกวางท่าทีต่อขั้วอำนาจในสังคมทั้งรัฐ และมหาเถรสมาคม วัดใช้ยุทธศาสตร์ของการสร้างสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์โดยเลือกเข้าหาผู้ใหญ่ในจังหวัดที่เหมาะสม

จุดโดดเด่นของข้อเสนอในการปฏิรูปของวัดอยู่ตรงที่การให้ความชอบธรรมอย่างเปิดเผยแก่การผสมผสานองค์ประกอบของวัฒนธรรมทุนนิยมบริโศค ในแง่ที่เป็นการปรับตัวที่จำเป็นของพุทธศาสนาในโลกสมัยใหม่ และเป็นการเรียกร้องให้ทบทวนจารีตของเส้นแบ่งระหว่างการอยู่ในโลกและการอยู่พ้นโลก อันเป็นกรอบความประพฤติของสงฆ์เสียใหม่ ข้อเสนอดังกล่าวมีจุดแข็งตรงที่เป็นยุทธศาสตร์ของการค้ำจุนธรรมให้เข้ามาใกล้โลกประจำวันของสมาชิกมากขึ้น เป็นการตอบสนองความต้องการของผู้คนที่เคยชินกับความเป็นระบบ สะดวกสบาย การบริการ และการมีกลุ่มย่อยมีสายการคุมแบบค่อนข้างแนบแน่นยังช่วยกระตุ้นความสมานฉันท์และความรู้สึกร่วมกันต่อชุมชน

ชนของกลุ่มย่อย นับว่าวัดสนองตอบทั้งรสนิยมของวัฒนธรรมบริโภคนิยมรวมทั้งสร้างความผูกพันระหว่างวัดกับชุมชนซึ่งขาดหายไปในสังคมเมืองใหญ่ ด้วยความสำเร็จดังกล่าวจึงทำให้สามารถเพิ่มจำนวนสมาชิกได้มากขึ้นและรวดเร็ว

ปัญหาเรื่อง “ขนาด” ด้านหนึ่งเป็นการสร้างบารมีที่ดึงดูด แต่อีกด้านหนึ่งก็ต้องอาศัยระดมทุนมหาศาล ทำให้ต้องพึ่งอำนาจรัฐในโครงการใหญ่ และต้องพึ่งนายทุนรายใหญ่ ทำให้วัดมีแนวโน้มของการประนีประนอมกับอำนาจและค่านิยมทางโลกในระบบ เป็นอันตรายที่อาจถูกค่านิยมดังกล่าวครอบงำ ซึ่งที่สุดก็จะทำให้เสียมวลในการพันโลกไป.

Peter A. Jackson ศึกษาวัดพระธรรมกายปี พ.ศ. 2532 เรื่อง “Buddhism Legitimation, and conflict : The political Functions of Urban Thai Buddhism”²⁴ Jackson พบว่า “ความเคลื่อนไหวของธรรมกายมีฐานการสอนสมาธิของหลวงพ่อดุสิต ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น “Reformist monks of the teaching of Vipassana or insight meditation” ท่านเป็นผู้มีชื่อเสียงและรู้จักกันดีในสมัยนั้น (ค.ศ.1884-1959) การเคลื่อนไหวของธรรมกายเป็นที่ยอมรับของสมาชิกผู้ใหญ่ทั้งสงฆ์และฆราวาสของไทย และกลุ่มที่ยอมรับส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลาง การเติบโตอย่างรวดเร็วและมีคนจำนวนมากได้รับการสนับสนุนจากผู้มีเงิน และมีคนสงสัยว่าเบื้องหลังของวัดมีความเคลื่อนไหวทางการเมืองอยู่หรือไม่

การสอนของธรรมกายยืนอยู่ตรงกลางระหว่าง พุทธศาสนาที่ปฏิรูปอย่างมีเหตุผล (ทัศนะของท่านพุทธทาส) และความเชื่อทางการจัดตั้งพุทธศาสนาแบบอศมคติ ขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมและฝึกฝนคุณธรรมอย่างเข้มข้นเหมือนการปฏิรูป ธรรมกายใช้สมาธิเพื่อเข้าสู่ประสบการณ์แบบเดียวกับอำนาจพิเศษที่อธิบายทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ (supernatural) และเน้นเรื่องประเพณีด้านจักรวาลวิทยาเชิงพุทธ คำสอนของธรรมกายรวมเอาทั้งการปฏิรูปชนชั้นกลางและองค์กรจัดตั้งทางศาสนา ปราบปรามการที่เกิดขึ้นของธรรมกาย เชื่อว่าเกิดจากการทำให้พอใจของความต้องการชนชั้นกลาง และได้รับประสบการณ์ตรงในการยอมรับด้านจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นแกนกลางของพุทธศาสนา

ธรรมกายนั้นอยู่ภายใต้คณะสงฆ์มหานิกายใช้ประเพณีการอยู่รอดคง ซึ่งในรูปแบบของธรรมยุค คือพระป่า จัดขึ้นในศตวรรษนี้ มาเป็นคอร์สฝึกสมาธิที่เร่งรัด มาเป็นเส้นทางลัดในการแสวงหาพลังอำนาจด้านจิตวิญญาณจากพระป่า โดยจัดใหม่ให้เหมาะสมกับชนชั้นกลาง ซึ่งพอใจและยอมรับ ผู้วิจารณ์คนไทยมักกล่าวกันว่า วัดพระธรรมกายประสบความสำเร็จในการจัดกิจกรรมที่สนองความต้องการชนชั้นกลาง เพราะกระแสการสอนของเขานั้นหลากหลาย และได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มต่าง ๆ คือ ราชวงศ์ ทหาร และนักธุรกิจ”

²⁴ Peter A. Jackson, Buddhism legitimation, and conflict : The Political Functions of Urban Thai Buddhism (Singapore: Institution of Asian Studies, 1989), pp. 199-216.

Duncan Mccargo ได้ศึกษาเรื่อง “The politics of Buddhism in Southeast Asia”²⁵ พบว่า “วัดพระธรรมกายมีชื่อเสียง และเป็นที่ยอมรับกันดี ในด้านความสะอาด ความสงบ และความเป็นระเบียบ ซึ่งตรงข้ามกับวัดอื่นในประเทศไทย เขาสามารถรักษาสถานะเหล่านี้ได้อย่างไม่มีที่ติ ที่เป็นเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เนื่องจากโครงการบริหารของวัด และได้รับการสนับสนุนจากบริษัทต่าง ๆ และพระผู้ใหญ่ที่สนับสนุน.. มันยากที่จะประเมินว่าธรรมกายมีความเกี่ยวข้องกับทางการเมือง การจัดการและกระบวนการเกี่ยวข้องกับพระผู้ใหญ่ มีความเคลื่อนไหวที่ยังสงสัยว่าได้รับการช่วยเหลือจากทหารในกลุ่มต่าง ๆ ของสังคมไทย”

J.L. Taylor ได้วิจัยเรื่อง New Buddhist Movements in Thailand: An Individualistic Revolution”²⁶ พบว่า “ความเคลื่อนไหวทางศาสนา (แยกเป็นกลุ่ม) ได้เกิดขึ้นครั้งแรกตอนปลายศตวรรษที่ 16 ซึ่งแยกในลักษณะความสนใจวิธีการทำสมาธิ และรูปแบบที่ปรากฏออกมาคือลักษณะปัจเจกบุคคลของชนชั้นกลาง และเข้ากันได้กับลักษณะของการปฏิบัติแบบอาศัปปา ซึ่งลดลงตามที่ต่าง ๆ นั่นก็คือ จาริตของผู้ปฏิบัติสมาธิที่ต้องการความเรียบง่าย

สันติสุขและธรรมกายถูกมองในฐานะเหมือนกับผลผลิตของความเป็นจริงทางสังคมคือพยายามทำให้ความเชื่อทางศาสนาพุทธกลับมามีบทบาทอีกครั้งหนึ่ง ทั้งสองคิดว่าตัวเองจะเป็นแบบของสังคมพุทธในอนาคต

ธรรมกายไม่ได้วิจารณ์ระบบทุนนิยม แต่เป็นการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกอย่างมีประสิทธิภาพในการส่งเสริมคุณธรรม มีกลยุทธ์การบริหารและการพัฒนาบุคลากรให้มีประสิทธิภาพสูง

ธรรมกายใช้สื่อประชาสัมพันธ์ซึ่งไม่เคยเห็นมาก่อนในประเทศไทย ออกตามประเพณีงานพุทธศาสนา มีการทำปฏิทิน การทำโปสเตอร์ สิ่งพิมพ์ ซึ่งแสดงรูปแบบของคนใส่ชุดขาวนั่งสมาธิอย่างเป็นระเบียบ แสดงถึงสัญลักษณ์ที่เรียบง่าย ภายใต้กลดสีขาว ซึ่งทำให้เห็นว่าธรรมกายเองไม่ได้อยู่ภายใต้วัตถุนิยม

มีสถานที่ทำงานการบริหารของฆราวาส ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการแจกจ่ายข้อมูลและการระดมเงิน นี้แสดงว่ากลุ่มนี้มีการแพร่กระจายไปตามเมืองต่าง ๆ

พระภิกษุของธรรมกายมีการศึกษามาตรฐานการศึกษาทางโลก แตกต่างจากพระปฏิบัติตามวัดต่าง ๆ ทั่วไป มีจุดมุ่งหมายบรรลุผลชีวิต มีความศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อความเป็นสงฆ์ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ อันจะก่อให้เกิดวัดที่ยิ่งใหญ่ของไทย

²⁵ Duncan Mccargo, “The politics of Buddhism in Southeast Asia,” in *Religion, Globalization and political in the Third World*, ed. Jeff Haynes (London: Macmillan Press LTD., 1999), pp.220.

²⁶ J.L. Taylor, “New Buddhist Movements in Thailand: An Individuallistic Revolution, Reform and political Dissonance,” *Journal of Southeast Asian Studies* Vol. XXi, No.1 (March 1990): 135-154.

Donald K Swearer ศึกษาเรื่อง “Fundamentalistic Movements in Theravada Buddhism”²⁷ พบว่า “ธรรมกายและพุทธศาสนาใหม่ในไทย ในฐานะสถาบันทางศาสนาเกี่ยวกับความเป็นศาสนาประจำชาติ เกิดการแตกในด้านรูปแบบประเพณี และก่อตัวเป็นอัตลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ธรรมกายได้มุ่งที่จะสร้างสิ่งที่สัมผัสได้ของพุทธศาสนา ในฐานะพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เชื่อมโยงพุทธศาสนาและเอกลักษณ์ส่วนบุคคล เพื่อให้มีเอกภาพเดียวกันที่สอดคล้องกับชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

Edwin Zehner ได้ทำการวิจัยเรื่อง “Reform Symbolism of a Thai Middle-class: The Growth and Appeal of the Thammakai Movement”²⁸ โดย Zehner ได้เสนอว่า ยังไม่มีงานชิ้นไหนที่เสนอการอธิบายขยายความ ความเคลื่อนไหวของธรรมกาย ซึ่งอาศัยฐานการสังเกตและเข้าไปมีส่วนเกี่ยวกับกิจกรรม และการสัมภาษณ์ผู้ร่วมกิจกรรม งานของเขาจะเติมช่องว่างตรงนั้น ซึ่งจะมีการค้นหาการตีความเคลื่อนไหวในด้านสังคมวิทยา และด้าน “ความหมาย” การรับรู้ การซึมซาบของผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรม จากการศึกษาพบว่า

ความเคลื่อนไหวของธรรมกายภายในประเทศไทยได้เป็นที่นิยมมากในช่วงที่ผ่านมา ธรรมกายได้เชื่อมบุคคลในรัฐบาลไทย, กองทัพไทย และธุรกิจ ความสามารถของวัดที่อยู่ชานเมืองที่ทำให้มีสาธุชนมาวัด 50,000 คน ในแต่ละปีที่มาเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งไม่เคยมีแบบอย่างมาก่อนในประวัติศาสตร์ด้านศาสนาของประเทศไทย ผู้นำของธรรมกายมองตนเองว่าเป็นประมุขสำหรับความเคลื่อนไหวของพุทธศาสนาปฏิรูปที่จะพัฒนาชีวิตของผู้มีศรัทธาในพุทธศาสนา ทำให้ศาสนาแข็งแกร่ง และมีแนวทางไปสู่ความเป็นชาติ แต่ด้วยการทำดังกล่าวก็นำผลวิพากษ์วิจารณ์เรื่องการสอนสมาธิ การใช้เทคนิคการสะกดจิตเพื่อควบคุมใจของผู้ปฏิบัติ การไม่เห็นด้วยต่ออัตราการจ่ายเงินเพื่อสร้างสิ่งก่อสร้าง และเทคนิคการระดมทุน และในขณะเดียวกัน ผู้สังเกตการณ์ชาวไทย ผู้ที่ศรัทธา หรือผู้ที่ไปวัด ให้ข้อสังเกตว่า ทักษะที่ธรรมกายใช้ คือใช้มุ่งทิศทางที่ดีต่อประเทศชาติ และสัญลักษณ์ทางศาสนาในการประชาสัมพันธ์ ความสามารถของวัดที่จะนำนักเรียน หรือเยาวชนชุมชนเมืองมาช่วยงาน และกิจกรรมและทักษะต่าง ๆ ก็เห็นได้ชัดในทีละสาระณะ

ความเคลื่อนไหวของธรรมกาย เป็นไปในเชิงศาสนา และการจัดการที่เกี่ยวกับศาสนา เป็นการแสดงออกทางความรู้สึกนึกคิดทางสังคม การเพิ่มขึ้นจากฐานของชุมชนเมืองชั้นกลาง เนื่อง

²⁷ Donald K Swearer, *Fundamentalistic Movements in Theravada Buddhism* (Chicago: The University of Chicago Press, 1991), pp.656-666.

²⁸ Edwin Zehner, “Reform Symbolism of a Thai Middle-class Sect: The Growth and Appeal of the thammakai Movement,” *Journal of Southeast Asian Studies* Vol. XXI, No.2 (September 1990): 402-426.

จากเขาใช้สัญลักษณ์ของการเปลี่ยนแปลง, ความก้าวหน้า, ความบริสุทธิ์ และทักษะ หรือความสามารถพิเศษด้านจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นเหตุผลอย่างแข็งแกร่งกับชนชั้นกลางที่เข้าไปมีส่วนร่วม ความเคลื่อนไหวที่รวมกันเข้าไว้อย่างแน่น จะเห็นได้จากกิจกรรมประจำปี จากการเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมของวัดที่มีการกระทำอย่างพร้อมเพรียงกัน พบว่าผู้ที่มาร่วมกิจกรรม จะแสดงเอกลักษณ์ อุดมการณ์ในฐานะพุทธศาสนิกชนชาวไทย อุปมาเหมือนว่าในอนาคตพุทธศาสนิกชนชาวไทยควรทำ หรือควรจะทำแบบอย่างเหล่านี้

ในด้านการพัฒนาของกระบวนการความเคลื่อนไหวที่มีการเพิ่มจำนวนมากขึ้นนั้น เนื่องมาจากชนชั้นกลาง ซึ่งมาจากชนชั้นปัญญาชน นักธุรกิจ และคนท้องถิ่น คนเหล่านี้ได้รับการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย และคุ้นเคยกับการเรียน ฉะนั้นในด้านศาสนาพุทธ เขาจึงทำกันตามประเพณีที่ปู่ย่าตายายสืบทอดกันมา เพราะฉะนั้นความเชื่อทางศาสนาที่จะสนองตอบชนชั้นกลางที่ดีที่สุดคือการแสดงบทบาทปฏิรูปในคำสอนให้เป็นที่นิยม เป็นเหตุผลที่ยอมรับได้ ที่มุ่งขยายสู่ผู้มีการศึกษาได้แก่หนังสือของพุทธทาส, พระเทพเวที, พระปัญญาภันทะ, ธรรมรักษา และประเวศ วะสี

ขณะที่กลุ่มคนใหม่อีกกลุ่มหนึ่งมีแนวโน้มที่คิดว่า การอ่านหนังสือไม่พอเพียงจะนำไปสู่ความเข้าใจด้านศาสนา พุทธศาสนิกชนสมัยใหม่เห็นพ้องกันว่า การเรียนต้องผ่านประสบการณ์ โดยประสบการณ์การรับรู้ด้านศาสนา หมายถึงการปฏิบัติสมาธิ และการตระหนักในการกระทำดี การทรมานฝึกวินัย ฝึกฝนตนเอง หรือการปฏิบัติทางศาสนา แต่ทุกคนจะได้รับความรู้จากประสบการณ์ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสอนไว้ ซึ่งปรากฏในความเคลื่อนไหวของธรรมกาย ปึงเจก บุคคลจะถูกโน้มน้าวให้มีประสบการณ์ทางศาสนา

การขยายตัวอย่างมากของธรรมกาย และ โครงการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จ แต่ในทฤษฎีของธรรมกายพบว่า เหตุผลที่สามารถขยายงานได้เนื่องจากความเป็นผู้มีบารมี (charisma) ของผู้นำ สามารถสอนแล้วคนยอมรับ ผู้นำเป็นผู้ที่ทรมาน (ในกรณีของคนไทย charisma หมายถึงผู้มีบุญ มีบารมี โดยดูจากบุคลิกลักษณะอื่น ๆ)

เมื่อเข้าไปศึกษาภาคสนามที่วัดพระธรรมกาย พบว่า

ภาพลักษณ์ของวัด ผู้ที่มาวัดครั้งแรกจะพูดถึงความสะอาด ความสงบ ความเป็นระเบียบ ธรรมกายจัดการสิ่งเหล่านี้อย่างตั้งใจ

ความสะอาดของวัด เป็นการแสดงอย่างชัดเจน ของชนชั้นกลางสมัยใหม่ และรูปแบบนี้เป็นรูปแบบใหม่ที่ทำให้คนเคารพวัดในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นแบบอย่างให้วัดอื่น ๆ ได้

ส่วนอีกด้านหนึ่งคือคนไทยส่วนใหญ่สนใจเกี่ยวกับเรื่องไสยศาสตร์ คิดว่าเป็นพิธีกรรมที่ถูกต้อง ธรรมกายมองตนเองว่าตัวเองจะทำให้เรื่องเหล่านี้กระจ่าง เพื่อให้ความรู้ในพระพุทธศาสนาบริสุทธิ์ขึ้น

ความสงบ ผู้สังเกตการณ์พบว่าการปฏิบัติธรรมที่แม้มีคนจำนวนมาก แต่สามารถรักษาความสงบได้ “ความสงบ” ส่วนใหญ่ชาวตะวันตกคิดว่าคือการไม่ส่งเสียงดัง แต่แท้จริงคือ เป็น

สถานะของสติปัญญาและอารมณ์ที่สงบ และสภาพร่างกายและบรรยากาศโดยรอบที่จะเข้าถึงความสงบนั้น ผู้ที่มีประสบการณ์ที่ก้าวหน้าสามารถเข้าใจได้ผ่านการฝึกสมาธิ และฝึกฝนตนเอง

ชาวพุทธส่วนใหญ่มีจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติ ได้แก่การทำบุญ การทำสมาธิ การศึกษาหลักคำสอน จะนำไปสู่ประสบการณ์อีกขั้นหนึ่ง คำนึงพุทธศาสนิกชนที่ดี โดยปกติเมื่อปฏิบัติแล้วจะมีผลต่อความสงบ ความสุภาพ และความมั่นใจ ผลเช่นนี้ในแต่ละคนจะเกิดความรู้สึกของความสงบ ส่วนความสงบในกรณีของกรรมกาย คือการได้ผลของการฝึกสมาธิที่เรียกว่า “ใจสงบ” เมื่อแต่ละคนได้รับประสบการณ์นี้ สิ่งนี้เป็นแรงขับให้คนเหล่านั้นมาวัดกันอย่างต่อเนื่อง นี่คือนัยยะสำคัญของความสงบอาจจะแสดงออกแทนที่ด้วยการลดความเครียด การมีจิตใจมั่นคง มีทัศนคติที่ดีต่อครอบครัว และโกรธน้อยลง ทำให้ความกระวนกระวายในความเครียดน้อยลง ความสงบ (ภายใน) นำไปสู่ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และนี่คือผลที่ดีของการเคลื่อนไหวแบบนี้

ความเป็นระเบียบ จะเห็นได้จากภาพต่างๆ เช่นการบิณฑบาตของพระเป็นแถว เป็นแนว ซึ่งมีการจัดถ่ายภาพ หรือการนั่งสมาธิในชุดขาวของฆราวาส เหมือนลัทธิฟาสซิสต์ แต่สำหรับคนไทย ความเป็นระเบียบเป็นภาพพจน์ที่แสดงออกอย่างถูกต้อง ในขณะที่คนไทยบางคนบอกว่า เป็นคอมมิวนิสต์มากกว่า ฟาสซิสต์ เพราะว่าเป็นที่นิยมของนักศึกษา แต่คนไทยส่วนมากเห็นว่าการแต่งกายชุดขาวเป็นสัญลักษณ์ของศาสนา มีผู้มาวัดท่านหนึ่งพูดว่า ผู้นำของวัดพระธรรมกายสอนและทำกิจกรรมให้เกิดความเป็นระเบียบ และพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของประชาชน

การจัดพิธีกรรมอย่างเป็นระเบียบ การจัดที่นั่งให้เป็นระเบียบสำหรับคนจำนวนมาก การใช้สัญลักษณ์เรื่องธงในการประกอบพิธีกรรม และการมีอาสาสมัครจัดงานจำนวนมาก ที่กล่าวมาทั้งหมด ก็สามารถชี้ได้ว่ารูปแบบกรรมกายเป็นที่ยอมรับ และเป็นความเคลื่อนไหวเชิงปฏิรูป.

จากการศึกษางานวิจัยวัดพระธรรมกายในฐานะกลุ่มความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่มีผลโดยรวมกับสังคมไทย ทำให้สามารถมองการบริหารงานและการเผยแผ่ของวัดได้ 2 ด้าน คือด้านบวกและด้านลบ งานวิจัยส่วนใหญ่เห็นด้วยกับวิธีการเผยแผ่ของวัด การจัดสถานที่ และการพัฒนาบุคลากร งานวิจัยที่แสดงให้เห็นทางด้านลบ ส่วนใหญ่มีความสงสัยในเรื่องการระดมทุนของวัด และเป้าหมายที่แท้จริงในการดำเนินการของวัด ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

ผลการวิจัยเรื่องวัดพระธรรมกายในด้านบวกได้แก่

1. ด้านจุดมุ่งหมาย

วัดสร้างขึ้นเพื่อรองรับชาวพุทธจำนวนมากตั้งแต่ 50,000-100,000 คน โดยเฉพาะมุ่งไปสู่ชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษา และเผยแผ่ด้วยการปฏิบัติธรรมแบบวิฆากรรมกาย จนเป็นที่รู้จักในวงกว้างที่เด่นชัดจากวัดอื่น

2. ด้านบุคลากร

2.1 วัดมีระบบการคัดเลือกพระภิกษุ ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัย ตั้งใจบวชตลอดชีวิต มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างสูง เป็นพระที่มีจริยาวัตรที่น่าเคารพเลื่อมใส มีคุณภาพในด้านการเรียนรู้ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

2.2 มีเจ้าหน้าที่ทำงานเต็มเวลา ซึ่งมาจากนักศึกษาที่สำเร็จการศึกษาแล้ว ทุกคนอยู่ภายใต้กฎระเบียบที่รัดกุมขององค์กร และทำหน้าที่ต้อนรับสาธุชนจนเกิดความอบอุ่น ประทับใจ

2.3 เจ้าอาวาสจัดการบริหารแบบกระจายอำนาจ มีการกำหนดนโยบาย และการปฏิบัติงานโดยลำดับ เพราะเจ้าอาวาสมีลักษณะของผู้นำสูง มีความรู้ มีการศึกษา มีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจน คือยอมรับและเข้าใจการนำเทคโนโลยีร่วมสมัยเข้ามาปรับในงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา

3. ด้านสถานที่

วัดจัดสถานที่ให้สะอาด เป็นระเบียบ สงบ ร่มรื่น สวยงาม และสมัยใหม่ ซึ่งเหมาะแก่กลุ่มชนชั้นกลางที่เป็นความเด่นแตกต่างจากวัดอื่น ซึ่งทำให้ผู้ที่มาวัดเกิดความประทับใจ

4. ด้านการสอน

4.1 วัดสอนวิธีการปฏิบัติธรรม และการเทศน์หลักธรรมที่เข้าใจง่าย สามารถประยุกต์หลักธรรมให้นำมาใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน ทำให้ประชาชนมีความรู้อย่างถูกต้องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา สมาริและรูปแบบการทำบุญ

4.2 เปิดกว้างให้สาธุชน ทุกเพศ ทุกวัยมีโอกาสเข้ามาปฏิบัติธรรมทุกวันอาทิตย์ และวันสำคัญทางศาสนา

4.3 ทุกปีภาคฤดูร้อนมีการจัดโครงการอบรมธรรมทายาทและอุปสมบทหมู่ ทำให้ นิสิต นักศึกษา ในมหาวิทยาลัยได้ฝึกจิต และกาย มีการเคร่งครัดในการฝึกอบรม และมีการอุปสมบทที่เรียบง่าย

4.4 วัดกำหนดให้สาธุชนแต่งกายชุดขาว รักษาศีล 5 หรือศีล 8 ตามประเพณีในสมัยก่อน ซึ่งชาวพุทธจะสวมเสื้อขาวไปวัดเป็นประจำในวันพระ และวัดพระธรรมกายเป็นวัดแรกที่เริ่มเรื่องนี้

ผลการวิจัยเรื่องวัดพระธรรมกายในด้านลบ

1. วัดใช้การทำบุญ เป็นช่องทางทางการคึงทรัพย์สินเข้าวัด ซึ่งเป็นวัฒนธรรมทุนนิยมบริโภค และใช้กลยุทธ์ทางการตลาดในการเผยแผ่ ซึ่งทำให้ต้องประนีประนอมกับค่านิยมทางโลก และเสียสมดุลในการหันโลกไป

2. การสร้างสิ่งก่อสร้างที่มากเกินไปจนเกิดความจำเป็น ทำให้ต้องใช้เทคนิคการระดมทุนในรูปแบบต่าง ๆ และทำให้ผู้ที่มาคิดวัดดูได้

3. ปัญหาเรื่องคำสอน ที่ยังเป็นที่ยังสงสัย คือเรื่องนิพพานเป็นอนัตตา แต่วัดสอนว่า นิพพานเป็นอัตตา ซึ่งแตกต่างจากความเห็นของพุทธกระแสหลักในประเทศไทย ผิดเพี้ยนไปจาก พระธรรมวินัย²⁹

จากผลการวิจัยเรื่องวัดมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นข้อดีดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ไม่เป็นที่ยอมรับ หรือทำความเข้าใจในวงกว้าง อย่างไรก็ตามวิทยานิพนธ์เล่มนี้ไม่ได้มุ่งวิจัยเพื่อตอบปัญหาข้อสงสัยของวัดแก่สังคม ให้เป็นที่ยอมรับ แต่ต้องการพิจารณาข้อดีของวัด ที่หลายฝ่ายเห็นอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะในเรื่องการฝึกพระ การอบรมธรรมะ และการมาวัดของ ประชาชน ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาในด้านการจัดเกลาทางสังคม และการพัฒนาบุคลากร โดยเฉพาะ ซึ่งจะศึกษาในรายละเอียดลงไปถึงกระบวนการดังกล่าวที่เปลี่ยนแปลง และพัฒนา พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา รวมทั้งประชาชน และเยาวชน ที่มาวัดนับวันจะมีจำนวนมากขึ้น ที่มีลักษณะเด่นแตกต่างจากวัดอื่นๆ ในขณะที่สังคมไทยพบว่าคนไม่ค่อยเข้าวัด พระประพฤดิย่อหย่อน ข้อเสนอแนะจากงานวิจัยในเชิงสังคมพุทธศาสนาที่เกิดจากการนำตัวกระบวนการของตัวอย่างที่ดี มาเป็นแนวทางใช้พัฒนาในองค์กรที่มีการทำงานรากฐานคล้ายกัน น่าจะเป็นวิธีการหนึ่งให้เห็นตัวแบบได้ง่าย อย่างไรก็ตามประเด็นของการวิจัยในเชิงข้อดีของวัดที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดเกลาทางสังคมและพัฒนาบุคลากร จะนำมาเป็นข้อพิจารณาและวิเคราะห์ในงานครั้งนี้ด้วย เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับเป็นแนวทางการพิจารณาตัวกระบวนการดังกล่าว.

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), กรณีธรรมกาย, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2542), หน้า 11.